

Αλεξάνδρου Μ. Σταυροπούλου και Μαρίας Τρεμούλη
ΔΙΚΑΙΩΜΑ Η ΚΑΙ ΚΑΘΗΚΟΝ ΝΑ ΕΙΣΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΣ;

Όρθόδοξη θεολογική προσέγγιση και προοπτική*

(Δημοσιευμένο στην Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α. τ. ΜΑ', τιμητικόν αφιέρωμα εις Ή. Μουτσούλα, Κ. Βλάχο, Γ. Πατρώνο, Αθήναι 2006· βλ. και περ. «Ἐκκλησία» τεύχος 4, Απριλίου 2007, σ. 290-296 και στο βιβλίο τοῦ Α. Μ. Σταυροπούλου, *Όρθόδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*, Ἐκδόσεις Ἄρμος, Αθήνα 2012, σ. 187-198).

Εἰσαγωγικά

Στὴν ἀρχὴ τῆς προσπάθειάς μας νὰ ἐντοπίσουμε στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία συμπτώματα τῶν φαινομένων ποὺ περιέχονται στὴ θεματικὴ του συνεδρίου κρίναμε χρήσιμη μία παρακολούθηση καὶ ἀνάγνωση τοῦ περιοδικοῦ καὶ καθημερινοῦ τύπου ἐπειδὴ πιστεύουμε ὅτι σ' ἓνα μεγάλο μέρος του ὁ τύπος ἀποτυπώνει αὐτὴ τὴν πραγματικότητα. Αὐτὸ δὲν μᾶς ἐμπόδισε ν' ἀνατρέξουμε καὶ σὲ τίτλους τῆς βιβλιογραφίας ἱκανοὺς νὰ μᾶς διαφωτίσουν στὰ ἀνακύπτοντα ζητήματα. Πιστέψαμε ὅτι σ' ἓναν πρῶτο καιρὸ ἦταν ἀναγκαῖο νὰ διαπιστωθεῖ, ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ἡ νεοελληνικὴ ζωὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ φαινόμενα φανατισμοῦ, ὀλοκληρωτισμοῦ, ἄρνησης τοῦ ἄλλου, ναρκισσισμοῦ. Ὅπωςδήποτε παρουσίαζε ἐνδιαφέρον νὰ καταγράψουμε τίς μορφές ὑπὸ τίς ὁποῖες ἐμφανίστηκαν τὰ φαινόμενα αὐτὰ εἴτε σὲ μία ἱστορικὴ ἐπισκόπηση εἴτε σὲ μία περιγραφή τῆς

* Τὸ κείμενο ἀνακοινώθηκε στὸ 12ο συνέδριο τοῦ Διεθνοῦς Συνδέσμου Ἰατροψυχολογικῶν καὶ Θεραπευτικῶν μελετῶν (Α.Ι.Ε.Μ.Ρ.Ρ.) ποὺ ἔγινε στὸ Bossey τῆς Ἑλβετίας 21-25 Ἰουλίου 1993. Τὸ τελικὸ ἐρώτημα τοῦ συνεδρίου ἦταν κατὰ πόσον ἡ ἑτερότητα προκαλεῖ τὴ φανατικὴ ἀντίδραση τοῦ ἄλλου, τὴ ναρκισσιστικὴ ἀποδοχὴ καὶ ἐπιβεβαίωση τοῦ ἑαυτοῦ μας ἢ τὴν ἄρνηση κάθε ἀλλαγῆς καὶ προόδου καὶ τὴν πεισματικὴ ἔμμονὴ σὲ σχήματα τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἑλληνικὴ ομάδα ἀντιμετώπισε τὸ θέμα ὅπως αὐτὸ ἐτίθετο στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἑλληνορθόδοξου παραδόσεως. Οἱ σημερινὲς ἐξελίξεις στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν κόσμον δείχνουν τὴν ἐπικαιρότητα ἐνὸς τέτοιου θέματος καὶ τὴ σκοπιμότητα ἐμβαθύνσεως στὶς προϋποθέσεις ὑπερβάσεως τῶν δυσκολιῶν. Σχετικὲς ἀπόψεις ἔχει διατυπώσει ὁ ἐκ τῶν εἰσηγητῶν Α. Μ. Σταυρόπουλος στὰ ἄρθρα του «Περιπέτειες σὲ δύο κόσμους» καὶ «Ἀπὸ τὴν ξενοφοβία στὴ φιλοξενία» στὸν «Ἐφημέριο» τοῦ 1993, σ. 168-169, 184-185 καὶ τοῦ 1997, σ. 256-258. Ὁ Παγκρήτιος Σύνδεσμος Θεολόγων συνεκάλεσε στὴν Κρήτη συνέδριο 14-16 Νοεμβρίου 2002 μὲ τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον θέμα «Θεολογία καὶ ποιμαντικὴ τῆς ἑτερότητας». Ἀνάλογες συζητήσεις γίνονται καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν προβλημάτων ποὺ προκύπτουν στὴ χώρα μας καὶ στὸ ἐξωτερικὸ μὲ τοὺς οικονομικοὺς μετανάστες καὶ ἄλλες κατηγορίες μετακινούμενων πληθυσμῶν.

καθημερινῆς ζωῆς. Ένα βῆμα παρὰ κάτω θὰ ἦταν νὰ ἐρευνηθεῖ ἡ παθολογία τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἄλλου, ἡ ὑπέρβαση τῆς καὶ θεραπεία τῆς.

Τὰ προβλήματα ποὺ συναντήσαμε μᾶς ὀδηγοῦσαν σιγὰ σιγὰ νὰ διατυπώσουμε ἓνα καίριο ἐρώτημα: Τί περιθώρια ἄφηνε ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία σὲ μεμονωμένα ἄτομα ἢ σὲ συγκεκριμένες ομάδες νὰ διατηροῦν τὴν ταυτότητά τους καὶ νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ εἶναι διαφορετικοὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους; Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα δὲν ἀφορᾷ κατὰ τρόπο γενικὸ μόνο τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία ἀλλὰ μας ὠθεῖ νὰ διερωτηθοῦμε κατὰ πόσο ὁ μέσος Ἕλληνας πολίτης ἐπιτρέπει στὸν ἄλλον νὰ ὑπάρχει στὴν ἰδιαιτερότητά του; Ἄν δὲν συμβαίνει αὐτό, ποῦ ὀφείλεται αὐτὴ ἡ ἀρνηση τοῦ ἄλλου; Ποιὲς νὰ ἦταν ἄραγε οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀποδοχὴ ἢ τὴν ἀρνηση τοῦ ἄλλου; Ὅπως διαπιστώνετε τὸ θέμα τοῦ συνεδρίου « Το δικαίωμα νὰ εἶσαι διαφορετικός;» («être autre ?») στάθηκε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή καθοριστικὸ γιὰ τὴν πορεία ποὺ θὰ ἔπαιρνε ἡ ἔρευνά μας.

Θελήσαμε λοιπὸν νὰ δοῦμε τίς θεωρητικὲς προϋποθέσεις τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἄλλου· νὰ εἶναι ἄλλος χωρὶς νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ συμμορφωθεῖ σύμφωνα πρὸς ἓναν ὀρισμένο τύπο καὶ ἂν θέλετε αὐτὸ τὸ δικαίωμα νὰ εἶναι διαφορετικὸς νὰ μπορεῖ νὰ ἐκφράζεται καὶ ὡς καθῆκον του νὰ παραμένει διαφορετικὸς.

Οἱ ἐξελίξεις στὴν Εὐρώπη

Βεβαίως, ὅταν μελετᾶμε φαινόμενα ποὺ συμβαίνουν στὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ ἀπομονώσουμε τελείως ἀπὸ αὐτὰ ποὺ συμβαίνουν στὸν κοντινὸ μας χῶρο τῶν Βαλκανίων, στὸν γενικότερο εὐρωπαϊκὸ χῶρο ἀλλὰ καὶ διεθνῶς, καὶ νὰ μὴν δοῦμε πόσο αὐτὰ τὰ συμβαίνοντα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπηρεάσουν τὴν κατάσταση στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ τίς στάσεις τῆς ἐναντι τῶν ξένων καὶ τῶν ἄλλων, τῶν ὁποιοδήποτε ἄλλων, ἀνεξαρτήτως προελεύσεως.

Οἱ συνταρακτικὲς ἀλλαγές ποὺ συντελοῦνται στό χῶρο τῆς Εὐρώπης ἦταν καθοριστικὲς γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς εὐρύτερου κλίματος ξενοφοβίας. Οἱ αἰτίες αὐτῆς τῆς ἔξαρχης διαφορῶν μορφῶν ἐθνικισμοῦ καὶ κοινωνικοῦ ρατσισμοῦ, θεωροῦνται λίγο-πολύ γνωστές κι ἐντοπίζεται ἡ ἀρχὴ τους στὴν κατάρρευση τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Μ' αὐτὴν τὴν κατάρρευση, κατέρρευσαν καὶ τὰ ἐμπόδια γιὰ τὴν μεγάλη ἔξοδο καταπιεσμένων δυνάμεων στὴν ἀναζήτηση

τρόπου ύπαρξης σέ μία ιδιαίτερη ταυτότητα (έθνική, κρατική κ.λπ.) ή στήν ἀναζήτηση τόπου πραγματοποίησης τοῦ ἀτομικοῦ ὀνείρου γιά τόν οἰκονομικό παράδεισο.

Ἡ ἀναζήτηση τρόπου ύπαρξης σέ μία ιδιαίτερη ταυτότητα, ὀδηγεῖ στόν πολυκερατισμό τῶν λαῶν καί τῶν διοικητικῶν ἐνοτήτων. Ἡ διαδικασία αὐτή εἶναι εὐκόλη, ὅσο εὐκόλο εἶναι νά βρεθεῖ ἢ καί νά ἐφευρεθεῖ τό «ἄλλο» στοιχεῖο, στόν συγκεκριμένο λαό πού θά θεωρηθεῖ καθοριστικό γιά τήν διάκριση, τήν ἀπόσταση καί τήν ἀπόσπαση κάποιων πληθυσμῶν καί τήν διαμόρφωση μιᾶς νέας ταυτότητας πού θά κλιμακώσει τήν ἰδιαιτερότητά της σέ μοναδικότητα καί ἀποκλειστικότητα στή συνέχεια. Ἡ διαδικασία γέννησης ἐθνικιστικῶν διεκδικήσεων εἶναι εὐκόλη, ἀλλά εἶναι βίαιη καί οἱ ἐπιδράσεις της ἀντανακλοῦν σέ πολλά ἐπίπεδα καί οἱ συνέπειές της ἔχουν ἱστορικά ἀποδειχθεῖ καταστροφικές στήν πλειοψηφία τους.

Οἱ ἀλλαγές αὐτές στόν χῶρο τῆς Εὐρώπης ἤρθαν σέ μία ἐποχή στήν ὁποία ἐξήρητο ἡ ἰδέα τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης, ὅπου ἰδέες καί πολιτισμικές ἀξίες θά κυκλοφοροῦσαν ἐλεύθερα. Ὅποιαδήποτε, ὅμως, ἐπικοινωνία ἀπαιτεῖ εἰρήνη, σύνεση καί φρονιμάδα. Ἀντίθετα οἱ βίαιες ἐκρήξεις ὀδηγοῦν σέ διακοπή τῆς ἐπικοινωνίας, σύγχυση καί ἀντίδραση σ' ὅτιδήποτε ἄλλο. Στήν προοδευτικά αὐξανόμενη εἰσροή πληθυσμῶν, πού εἶχαν ἄμεση ἀνάγκη ἀσύλου, ἐργασίας, οἰκονομικῆς βοήθειας, ἀρχικά οἱ λαοί τῆς Εὐρώπης ἔδειξαν συμπάθεια καί συμπαράσταση μέχρις ὅτου διαφάνηκαν οἱ πρῶτοι φόβοι, γιά τήν ἀνατροπή τῆς οἰκονομικῆς τους ἀσφάλειας. Οἱ ἀδιαμόρφωτοι αὐτοί ἀρχικά φόβοι, σταδιακά καί ἔντεχνα καλλιεργημένοι ἀπό πολιτικές καί κοινωνικές ομάδες ἀντίθετες μέ τήν ἰδέα τῆς οἰκουμενικότητας, ἀπέκτησαν πολιτική ἢ κοινωνική ὑπόσταση καί ἀπειλητική μορφή (φαινόμενα ρατσισμοῦ, ἐθνικισμοῦ, ἀναβίωσης τοῦ ναζισμοῦ).

Ἡ ἐκρήξη αὐτή εἶχε τόν ἀνάλογο ἀντίκτυπο καί στήν Ἑλλάδα. Ἐπειδή ὅμως τά ἱστορικά γεγονότα ἀναπτύσσονται καί ἐξελισσονται ἀνάλογα μέ τό κοινωνικό, πολιτικό καί πολιτιστικό ἔδαφος στό ὁποῖο ἀναφύονται, χρειάζεται μία μικρή ἱστορική ἀναφορά, ὥστε νά γίνεται κατανοητή ἡ ἑλληνική ἀντιμετώπιση τοῦ ἄλλου, τοῦ διαφοροετικοῦ.

Ίστορική ἐπισκόπηση στὴν Ἑλλάδα

Οἱ Ἕλληνες γνώρισαν καλά τὴ βία καὶ τὴν ἀγριότητα τοῦ φανατισμοῦ, τὴν τραγικότητα τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν ἀνθρώπων σ' αὐτούς καὶ τούς «ἄλλους», στὴν περίοδο τοῦ ἐμφυλίου (1944-1949). Σ' αὐτὴ τὴν μαύρη γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια περίοδο, κάθε ομάδα φανατισμένη μέ τούς πολιτικούς της στόχους καὶ βαθειά ναρκισσευόμενη μέ τὴν ταυτότητά της, ἔδειξε τίς πιό ἀκραῖες μορφές βίας, τὴν ἄρνηση ὁποιουδήποτε προερχόταν ἀπὸ ἄλλη πολιτικὴ ταυτότητα. Μορφές φανατισμοῦ καὶ διαίρεσης συνεχίστηκαν, πολιτικὰ ἀναζωογονήθηκαν στὴν περίοδο τῆς δικτατορίας τῶν συνταγματαρχῶν (1967-1974) καὶ ἐκφράστηκαν μέσα ἀπὸ τὴν μεταπολεμικὴ λογοτεχνία. Οἱ κοινωνικές, πολιτικές, ἰδεολογικές, πολιτισμικές συνέπειες αὐτοῦ τοῦ ἐμφυλίου ξεπέρασαν τὰ ἱστορικά του ὅρια καὶ τοποθετοῦν τό τέλος του στό 1974, ἔτος καταλύσεως τῆς δικτατορίας.

Ἐδῶ πρέπει νά σημειώσουμε, κάνοντας μία μικρὴ παρένθεση, ὅτι οἱ περιγραφεῖσες τελευταῖες πολιτικές ἀντιθέσεις συνέχιζαν μία μακρὰ πολιτικὴ ἀντιπαλότητα τῶν δυὸ βασικῶν κομμάτων πού πάλαιψαν καὶ ἐναλλάχτηκαν στὴν ἐξουσία γιὰ πάνω ἀπὸ 50 χρόνια ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνος, καὶ πιό συγκεκριμένα τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων καὶ τοῦ Λαϊκοῦ συντηρητικοῦ κόμματος. Αὐτὰ τὰ δυὸ ἐθνικὰ κόμματα ἀντιτάχθηκαν στὴν κομμουνιστικὴ ἐπέκταση κατὰ τὴν περίοδο τοῦ ἐμφυλίου.

Δέν θά πρέπει ἐπίσης νά λησμονήσουμε ὅτι στίς μεγάλες γραμμές τῶν ἀντιθέσεων ὀφείλουμε νά διακρίνουμε τὴ θρησκευτικὴ διάσταση πού ἦταν παροῦσα ὑπὸ τὴν μορφή συγκρούσεων μεταξὺ ὀπαδῶν τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου ἡμερολογίου· ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στὴν ἐπίσημη Ἐκκλησία καὶ κάποιες πνευματικές κινήσεις· ἀντιπαραθέσεων μεταξὺ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν ὁμάδων πού ἦλθαν ἀπὸ τό ἐξωτερικό.

Οἱ διαλυτικές κινήσεις στὴν Εὐρώπη τὰ δυὸ τελευταῖα χρόνια καὶ μάλιστα κοντὰ στὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδας, βρῆκαν τὴ χώρα στὴ μεγάλη στιγμή τῆς συναίνεσης, ὅπου ὅλες οἱ κομματικές παρατάξεις ἀποφάσισαν νά κλείσουν οἱ παλιές πληγές καὶ νά οἰκοδομήσουν μαζί καὶ μέ τὴν ἀρωγὴ τῆς Εὐρώπης ἓνα μέλλον εἰρηνικό, δημοκρατικό, ἀνθρώπινο. Ἡ ἱστορικὴ συγκυρία ἀποκαλύπτεται τραγικὴ, γιὰ τὴ στιγμή αὐτὴ ἢ ἔκρηξη τοῦ

έθνικισμοῦ, ἢ εἰσροή τῶν προσφύγων, ἢ ἀμφισβήτηση συνόρων καί ἱστορίας ἀπό τούς γείτονές μας ἔρχονται νά δοκιμάσουν τήν ἀντοχή τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔναντι κάθε ἄλλης διεκδίκησης.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μετά τήν περίοδο τοῦ ἐμφυλίου καί τῶν συνεπειῶν του μέσα στήν ἑλληνική κοινωνία, δέν παρουσιάστηκαν φαινόμενα ἑθνικισμοῦ ἢ ρατσισμοῦ εὐρείας μορφῆς. Μαζί μέ κάθε προσπάθεια ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς χώρας, ὑπῆρχε καί ἡ ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης τῶν μειονοτήτων καί ὁ σεβασμός τῶν δικαιωμάτων τους ὡς ἐλλήνων πολιτῶν. Τό κοινό αἶσθημα βοήθησε γιά τήν ἐξάλειψη κάθε διάκρισης, παράλειψης, μείωσης τῶν μειονοτικῶν πληθυσμῶν.

Ἀσφαλῶς δέν ἔλειψαν ποτέ τά μεμονωμένα φαινόμενα ἄρνησης τοῦ ἄλλου, πού ὅμως ἀντιμετώπιζαν τήν καταδίκη τῆς κοινῆς γνώμης. Οἱ παραδοσιακές ἀξίες τῆς φιλοξενίας καί ἡ χριστιανική ἀρχή τῆς ἀγάπης συντελοῦσαν ὄχι ἀπλά στήν ἀποδοχή ἀλλά καί στήν συμπάθεια πρὸς τόν ξένο. Τό γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάδα, λόγω ἔλλειψης θέσεων ἐργασίας δέν γνώρισε τόσο καλά τήν ἐξωτερική μετανάστευση, εἶχε σάν ἀποτέλεσμα, νά μὴν ἀναπτυχθοῦν αἰσθήματα ξενοφοβίας ἢ μισοξενίας, ἀντίθετα μάλιστα συντέλεσε στό νά δημιουργηθεῖ μία λαϊκή, δημοτική καί λόγια φιλολογία γύρω ἀπό τό αἶσθημα τοῦ νά εἶναι κανεῖς ξένος, διαφορετικός, ἄλλος.

Καθημερινότητα καί διεθνῆς συγκυρία

Ἡ ἄρνηση, ὅμως, τοῦ ἄλλου, δέν συναντᾶται μόνον σέ μορφές ἀποκρυσταλλωμένες, πού ἄλλωστε δέν ἔχουν καί τήν πλατιά στήριξη τοῦ κόσμου. Συναντᾶται κατά κύριο λόγο στήν καθημερινή πραγματικότητα, ὅπου καθένας διαπραττεῖ, χωρίς συνείδηση καί χωρίς τύψεις μικρές καί μεγάλες ἀρνήσεις τοῦ ἄλλου. Ὁ καθημερινός ἀτομικισμός εἶναι ἀνελέητος καί μπορεῖ νά ἐκφρασθεῖ μόνον μέ τό ἐκφραστικό σχῆμα: «Υπάρχω ἄρα δέν ὑπάρχεις».

Ἴσως καί νά μὴν φαίνονται ἀπειλητικά τά καθημερινά φαινόμενα ἄρνησης τοῦ ἄλλου, ἐν τούτοις, ἡ σημασία τους ἔγκειται στή διαμόρφωση ἑνός κοινωνικοῦ ἤθους μέ ἀμβλυμμένη εὐαισθησία ἀπέναντι σέ φαινόμενα ρατσισμοῦ, ξενοφοβίας, κ.λπ. Τόν ἄλλο σέ μία κοινωνία χωρίς ρατσιστικά ξεσπάσματα τόν συναντᾶμε στό πρόσωπο τοῦ πολιτικοῦ ἀντιπάλου, τοῦ ὁπαδοῦ τῆς ἄλλης ἀθλητικῆς ομάδας, τοῦ διεκδικητῆ μίας θέσης ἐργασίας, ἢ ἀπλῶς μίας θέσης στά μέσα συγκοινωνίας, τοῦ

διαδηλωτῆ πού ταράζει τήν ἡρεμία τῆς καθημερινότητάς μας. Σ' αὐτό τό σημεῖο ὀφείλουμε νά ὑπενθυμίσουμε τόν ἀδιαμφισβήτητο ρόλο πού μπορεῖ νά διαδραματίσει ἡ οἰκογένεια στή διαμόρφωση στάσεων καί στήν ποιότητα τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων. Ἡ παιδεία συνιστᾷ ἐπίσης ἕναν σημαντικό παράγοντα πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση. Ἀντίθετα δέν μποροῦμε νά ἀγνοήσουμε τήν ἐπίδραση τῆς τηλεοράσεως ἡ ὁποία κυρίως εὐθύνεται γιά τήν προβολή προτύπων ἐριστικότητας.

Γενικά ὁ κάθε ἄνθρωπος στήν καθημερινή πραγματικότητα, μπορεῖ νά γίνει ἄλλος κάτω ἀπό ὀρισμένες περιστάσεις. Ὅταν ὅμως λάβουμε ὑπόψη ὅτι τό παγκόσμιο κλίμα εἶναι φορτισμένο ἀπό μία τέτοια ἔκρηξη ἐθνικισμοῦ ἢ ρατσισμοῦ, τότε ὁ ἄλλος προσλαμβάνει ἀπειλητικές διαστάσεις. Ἀντιπροσωπεύει ἄλλη ομάδα ἐτερότητας, διαθέτει μεγαλύτερη ἰσχὺ καί γι' αὐτό ἡ ἀντιμετώπισή του δέν ἀπαιτεῖ προσωπική στάση, ἀλλά τήν ἐνίσχυση τῆς ομάδας ταυτότητας, πού θά ὀχυρωθεῖ γύρω ἀπό τά στεγανά τῆς ιδιαιτερότητάς της, τήν ὁποία θά ἀποκρυσταλλώσῃ ὡς μοναδικότητα, ὥστε ν' ἀπομακρύνει, ν' ἀντιμετωπίζει, νά ἐξουθενώνει ἴσως καί νά ἐξαφανίζει τήν ἐπίβουλη ομάδα ἐτερότητας.

Ἀναφερθήκαμε ἔστω καί σύντομα σέ κάποιες φάσεις κλιμάκωσης τῶν ἀντιδράσεων κοινωνικοῦ ἤθους ἀπέναντι στόν ἄλλο κάτω ἀπό τίς βαριές συνέπειες τοῦ ἀρνητικοῦ διεθνοῦς κλίματος. Μοιάζει ὀρισμένες ἱστορικές στιγμές νά ἐνεργοῦμε ἀναζητώντας στόν ἄλλο τόν ξεχωριστό τρόπο ὑπαρξῆς του, τόν ιδιαίτερο χῶρο δράσης του πού τόν παρουσιάζει τόσο διαφορετικό ἀπό ἐμᾶς. Αὐτό ἐπιτρέπει ν' ἀποδυναμώνονται ἢ νά λησμονοῦνται ὀρισμένες ἀρχές πού ἐκφράζουν καί συγχρόνως προστατεύουν τήν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια.

Οἱ ραγδαῖες καί βίαιες διεθνεῖς ἐξελίξεις πολλαπλασιάζουν τά φαινόμενα ἀρνησης τοῦ ἄλλου. Ἄς ἐλπίσουμε, ὅμως, πώς ὁ ἔλεγχός τους θά εἶναι ἀποτελεσματικός καί συγχρόνως θά καταστεῖ δυνατὴ ἡ προώθηση μιᾶς κοινωνικῆς στάσεως καί ἡ στερέωση κατάλληλου ἤθους ἱκανῶν νά τίς ἀντιμετωπίσουν.

Ἐλπίδα ὑπέρβασης : τό ὀρθόδοξο ἤθος

Ἡ ἐλπίδα μας αὐτή μπορεῖ νά θεμελιωθεῖ στήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας στό γεγονός ὅτι στίς περισσότερες περιπτώσεις τῶν ἀντιθέσεων

ὁ ἑλληνικός λαός δέν ἔφτασε σέ ἀκρότητες. Αὐτό μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ σ' ἓνα μεγάλο μέρος ὡς ὀφειλόμενο στή θέση πού εἶχε καταλάβει στό παρελθόν -καί παρά τόν σημερινό πλουραλισμό ἀκόμα καί σήμερα- ἡ χριστιανική ὀρθόδοξη διδασκαλία, ἡ ὁποία διαπότισε τήν ἑλληνική κοινωνία καί διαμόρφωσε ἓναν τρόπο καί ἓνα ἦθος κοινωνικῆς ζωῆς. Τό ἑλληνικό κράτος μέ τό Σύνταγμά του δέχεται καί προστατεύει τήν διδασκαλία τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Πολλές ἐκφάνσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς διακρίνονται γιά τίς σχέσεις ἀγάπης πού ἐπικρατοῦν. Αὐτές οἱ σχέσεις προϋποθέτουν μία ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία περὶ ἄλλου.

Σύμφωνα μέ αὐτήν τήν Ἀνθρωπολογία ὁ ἄλλος δέν εἶναι ἀποκλεισμένος. Ὁ ἐχθρός ἀκόμα μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς πλησίον ἀφοῦ καί αὐτόν, κυρίως αὐτόν, ἐντέλλεται ὁ Κύριος νά ἀγαπᾶμε. Ἄς θυμίσουμε ὅτι γιά τόν Χριστιανό δέν ὑπάρχει ὁ ἄλλος σάν κάτι τό τελειῶς ξένο, χωρίς δυνατότητα εἰσχωρήσεως στό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκόμα καί ὁ αἰρετικός ἀναμένεται νά ἐπιστρέψει καί ἔχει τή θέση του στήν Ἐκκλησία ἀφοῦ ἔχει τή θέση του στίς προσευχές της. Ἄν ἓνας μπορεῖ νά θεωρεῖται ὡς ἄλλος, ὡς ξένος, ὡς ὁ ἐχθρός, αὐτός μπορεῖ νά εἶναι ὁ Πονηρός ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται καί ὡς ἀλλότριος. Καί αὐτός ὅμως ὁ Διάβολος ὁ ὁποῖος ἐξέπεσε ἔχει τή θέση του στή χριστιανική ἐλπίδα, ἀφοῦ ὅπως διδάσκει ὁ Ἅγιος Ἰσαάκ ὁ Σύρος ἡ ἐλεήμων καρδιά τοῦ χριστιανοῦ εἶναι μία καρδιά πού καίει ὑπέρ πάσης της κτίσεως ἀκόμη καί ὑπέρ τῶν δαιμόνων (Λόγος ΠΑ' σ. 270, Στιγμιότυπα 3, σ. 55).

Ἡ ἀποδοχή τοῦ ἄλλου ὡς πλησίον δέν σημαίνει μία κατάργηση τῶν διαφορῶν. Οἱ διαφορές δέν καταργοῦνται, σταματοῦν ὅμως νά εἶναι διαχωριστικές (πρβλ. Γαλάτας 3, 28). Ὁ ἄλλος γίνεται σεβαστός. Τό γεγονός ὅτι τὰ πρόσωπα εἶναι διαφορετικά, διαφέρουν, τὸ γεγονός ὅτι διακρίνονται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, δέν σημαίνει ὅτι αὐτὴ ἡ ἑτερότητα εἶναι μειωτική γιὰ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο πρόσωπο. Ἡ διαφορὰ σάν τέτοια δέν ἐγκαθιστᾶ μία ποιοτική διαφορὰ· δέν εἶναι φορτισμένη ἀρνητικὰ καί δέν δημιουργεῖ ἓναν ὄρο ὑπεροχῆς ἢ ἐπάρσεως τοῦ ἑνός. Μία γλωσσολογικὴ ἄλλωστε ἀνάλυση τοῦ ὄρου «ἄλλος», μπορεῖ νά μᾶς ὀδηγήσει στὰ ἴδια ἀποτελέσματα.

Ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας περὶ Ἁγίας Τριάδος καί εἰδικότερα περὶ τῆς διαφοροποιήσεως τῶν Προσώπων στοὺς κόλπους Της μπορεῖ νά βοηθήσει νά κατανοήσουμε καλύτερα αὐτὴ τὴν ἀποψη. Ἡ διαφοροποίηση δέν καταργεῖ τὴν ἐνότητα· ἀλλὰ δέν ὑποβαθμίζει τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις μεταξὺ τοῦ Θεοῦ Πατέρα, τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ κατ' εἰκόνα

Θεοῦ δημιουργηθεῖς ἄνθρωπος εἶναι πρόσωπο μοναδικό, ἀνόμοιο καὶ ἀνεπανάληπτο πρόσωπο· μία ὑπαρκτική ἑτερότητα μὲ προορισμὸ νὰ μοιάσει στὸν Ἐνα καὶ Τριαδικὸ Θεό.

Μία τέτοια ἀντίληψη τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἄλλου διαφαίνεται καὶ κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς Ἱεραποστολῆς, ὅπου ἡ ἐντόπια γλώσσα, ὄργανο συνήθως κατ' ἐξοχὴν διαιρέσεως καὶ χωρισμοῦ λαῶν, γίνεται ἀποδεκτὴ καὶ υἰοθετεῖται ὡς ὄργανο ἐπικοινωνίας καὶ μεταδόσεως τοῦ μηνύματος τῆς σωτηρίας. Διὰ τῆς γλώσσης καὶ μὲ τὴ γλώσσα του γίνεται ὁ ἄλλος ἀποδεκτὸς στοῦ σύνολο τῆς πολιτιστικῆς του παραδόσεως καὶ τὴν ἰδιομορφία του.

Γιὰ τὴν ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία ὁ ἄλλος στὴν περίπτωση αὐτὴ λειτουργεῖ ὡς πρόσωπο ἀνοικτὸ στοὺς ἄλλους καὶ ὄχι ὡς ἄτομο, ἓνα ὄλον ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ κοπεῖ, κλεισμὲνο στὸν ἑαυτό του. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πρόσωπο καὶ πρόσωπο σύμφωνα μὲ τὴν ἐτυμολογία του (πρόσ-ωπον) σημαίνει κάποιον ποὺ εἶναι ἀπέναντι καὶ ἀντικρίζει τὸν ἄλλον πρόσωπο πρὸς πρόσωπο καὶ δὲν ἀποστρέφει τὸ πρόσωπό του ἀπὸ αὐτόν, ἀλλὰ τὸν κοιτάζει «μὲ τὴν ψυχὴ στὸ βλέμμα», σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τῆς ποιήτριας Μαρίας Πολυδούρη, μὲ καίουσα καρδιά ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ἀββᾶς Ἰσαὰκ ὁ Σῦρος. Ἡ ἀδυναμία ν' ἀντικρίσεις τὸν ἄλλο ὡς πρόσωπο καταστρέφει τὴ σχέση καὶ δημιουργεῖ τὴν κόλαση.

Ἐπ' αὐτὴν τὴν προοπτικὴ εἶναι πολὺ διαφωτιστικὸ τὸ ἐπεισόδιο ποὺ διηγεῖται ὁ ἀββᾶς Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος γιὰ τὴν κατάσταση τῶν ἀνθρώπων στὴν κόλαση. Ὁ ἀββᾶς Μακάριος συνομιλεῖ μὲ ἓνα κρανίον ποὺ ἀνήκει σ' ἓναν ἱερέα τῶν εἰδώλων.

- «Ποιὸς εἶσαι ἐσύ;» ρωτᾷ ὁ ἀββᾶς.
- «Ἦμουν ἱερέας τῶν εἰδώλων καὶ τώρα βρίσκομαι στὴν κόλαση. Ἐσύ, ὅμως, προσεύχεσαι συχνὰ καὶ γιὰ ἐμᾶς».
- «Καὶ βρίσκεις κάποια ἀνακούφιση μὲ τὴν προσευχή μου;» ρώτησε πάλι ὁ ἀββᾶς.
- «Πολὺ μεγάλη» ἀπάντησε τὸ κρανίον.
- «Πῶς εἶναι ἡ κόλαση καὶ τί εἶδους ἀνακούφιση εἶναι αὐτὴ ποὺ βρίσκεις;» ἐπιμένει ὁ ἀββᾶς.
- «Ἡ κόλαση εἶναι φοβερή. Στεκόμαστε ἀνάμεσα σὲ τεράστιες φλόγες. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι τίποτε μπροστὰ στοῦ ἄλλο μαρτύριον. Εἴμαστε δεμένοι πλάτη μὲ πλάτη ποὺ νὰ μὴ μπορεῖ ὁ ἓνας νὰ δεῖ τὸ πρόσωπο τοῦ ἄλλου. Ὅταν λοιπὸν ἐσύ προσεύχεσαι γιὰ ἐμᾶς, τότε μας

λασκάρουν λίγο τὰ σκοινιά καὶ κοιταζόμαστε. Αὐτὸ εἶναι ἡ πιὸ μεγάλη μας ἀνακούφιση»

(Γεροντικόν, Αποφθέγματα τῶν πατέρων τῆς ἐρήμου, ἀββᾶς Μακάριος 26).

Δὲν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἐπιμείνουμε στὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα τῆς θεωρίας τοῦ προσώπου. Εἶναι γνωστὲς αὐτές οἱ καταστάσεις. Τὸ βλέμμα ἀναπαύεται στὸ πρόσωπο τοῦ πνευματικοῦ πατέρα καὶ αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὸν μαθητή.

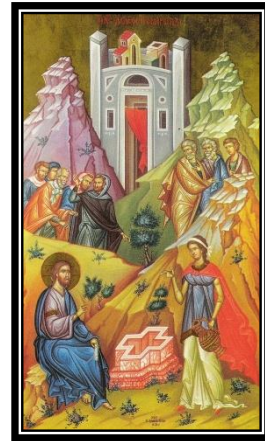
Ὁ ἀββᾶς Ἀντώνιος διηγεῖται τὴν ἱστορία κάποιου ποὺ ἐρχόταν νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ μία φορᾶ τὸ χρόνο. Δὲν τοῦ ζήτηγε οὔτε συμβουλὲς οὔτε λόγο. Τοῦ ἔλεγε ὅτι «τοῦ ἀρκοῦσε μόνο νὰ τὸν βλέπει» (Γεροντικόν, Αποφθέγματα τῶν πατέρων τῆς ἐρήμου, ἀββᾶς Ἀντώνιος, 26).

Ἴσως σ' αὐτὸ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀτόμου ποὺ δὲν κοιτάει πουθενὰ στὴν ἔννοια τῶν προσώπων ποὺ κοιτάζονται πρόσωπο μὲ πρόσωπο μὲ ὅλες τὶς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ βλέμματος, νὰ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ καὶ ἡ ὑπέρβαση τοῦ ἀτομικισμοῦ στὸν ὁποῖο ὀφείλεται ἡ ἄρνηση τῆς ἑτερότητας, ἡ ὑποτίμηση τοῦ ἄλλου.

Εἰκονογραφικὴ προσέγγιση

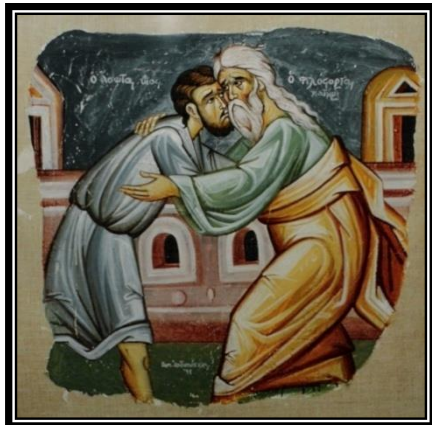
Ἡ πιὸ πάνω ὀρθόδοξη περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ σαφέστερα μὲ μία εἰκονογραφικὴ προσέγγιση.

- Σ' ἓνα πρῶτο ἐπίπεδο τοποθετοῦμε τὴν περίφημη εἰκόνα τὴν ἐπονομαζόμενη «Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ» καὶ τῆς Σάρρας, ποὺ ὑποδέχονται παρὰ τὴν δρῦν Μαμβροῦ (Γένεση 18,1-15) τὴν Ἁγία Τριάδα, ἔτσι ὅπως ἡ παράδοση ἐρμηνεύει τὴν ἐπίσκεψη τῶν τριῶν ἀγγέλων. Ἡ ὑποδοχὴ εἶναι ἀμοιβαία. Ἐδῶ βρίσκουμε τὴ διαθεσιμότητα τοῦ διδόναι καὶ λαμβάνειν. *Ἡ φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, 14^{ος} αἰώνας. Μουσεῖο Μπενάκη, 2973, Ἀθήνα.*

- Ένα δεύτερο επίπεδο υποδοχής παρουσιάζεται στη συνάντηση του Ιησού με τη Σαμαρείτιδα (Ιωάννου 4, 1-42). Ο Ιησούς εισέρχεται σε σχέση με τους Σαμαρείτες που οι Ιουδαίοι τους απέφευγαν και κυρίως με μία γυναίκα. **Ο Κύριος και η Σαμαρείτιδα, 1970. Έργο του Π. Βαμπούλη, Έκδ. «Άστήρ», Αλ. και Ε. Παπαδημητρίου.**

- Μία τρίτη συνάντηση φανερώνει τη δυνατότητα επιστροφής ακόμη και μετά από έκουσια αποχώρηση. Η θερμή υποδοχή και η αφθονία των προσφορών όξυνει τη χαρά της επανέυρεσης. Πρόκειται για την ιστορία του άσώτου υιού ή του στοργικού πατέρα (Λουκά 15, 11-32). **Η επιστροφή του άσώτου υιού, 1993, Εικόνα επί γύψου του Δ. Αντωνόπουλου.**

- Η τέταρτη παράσταση διαζωγραφεί την κατάσταση των ανθρώπων στην κόλαση μετά την καταδίκη τους. Ακόμη και αυτοί οι άλλοι είναι οι πλησίον μας με τους οποίους συνδεόμαστε διά των προσευχών μας: μοναδική έλπιδα να λυθούν από τὰ δεσμά που τους εμποδίζουν να βλέπουν οι μὲν τους δέ. **Ενώπιος ενώπιω, 1984. Πίνακας της Ρούλας Κανέλλη-Κανάκη, Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης.**

- Η μέλλουσα κρίση, που δέν είναι παρά μία επανάληψη της καθημερινής κρίσεως, μᾶς θέτει ενώπιον αυτής της παραδόξου ταυτοποιήσεως του Ιησού με τον οποιοδήποτε ξένο που υποδεχόμαστε:

«δεῦτε πρὸς με οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου» (Ματθαίου 25, 31-46). *Ἡ μέλλουσα κρίσις, 1566. Μονή Βαρλαάμ. Μετέωρα.*

Ἕνας ἀνθρωπισμὸς τῆς εἰρήνης

Ὅλη αὐτή ἡ εἰκαστική παραμυθία μᾶς φέρνει στο νου ἓνα ἄλλο σπουδαῖο μήνυμα τοῦ οἰκουμενικοῦ ἑλληνισμοῦ πού ἀποδίδεται στόν Μ. Ἀλέξανδρο, τόν ὄρκο πού ἔδωσε στήν Ὠπη (βόρεια τῆς Βαγδάτης) τό 324 π.Χ. (Τό σχετικό κείμενο βλ. στό τέλος τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου 10 μαζί μέ τήν ὑποσημείωση 13).

Τό κείμενο αὐτό προανάκρουσμα μιᾶς ἀνθρωπολογίας τῆς ἑτερότητας καί τῆς εἰρήνης μεταξύ τῶν λαῶν στέκεται στό ὕψος τῆς ἐτυμηγορίας τοῦ ἀποστόλου Παύλου πρὸς τοὺς Γαλάτες (3,28) καί τοῦ Ἀποστόλου Ἰακώβου (2, 1):

- «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδέ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδέ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καί θῆλυ· πάντες γάρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ».
- «μή ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τήν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης».

Μαζί μέ τήν ἔννοια τοῦ Ξένιου Δία καί τήν πρακτική τῆς παραδοσιακῆς ἑλληνικῆς φιλοξενίας μπορεῖ νά ὑπηρετήσῃ τήν ὑπέρβαση τῆς σημερινῆς κρίσεως καί ταυτόχρονα νά εἶναι ἓνας ὑπομνηματισμὸς στόν τίτλο τοῦ συνεδρίου μας γιά τό τί νά σημαίνει ἄραγε «Τό δικαίωμα νά εἶσαι διαφορετικός;» Τό ἐρωτηματικό τότε μετατρέπεται σέ θαυμαστικό. «Τό νά εἶσαι διαφορετικός!» ἀποκτᾷ μεγάλη σημασία, ὄχι μόνον ὡς δικαίωμα ἀλλά ἐπίσης ὡς καθῆκον, ἓνα καθῆκον πού ἐγγράφεται πέραν τῆς ἠθικῆς, ἓνα καθῆκον πού ἐγγράφεται στήν καρδιά τοῦ ἀνθρώπινου ἦθους.